

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Pamięć o złej pamięci – recenzja

Author: Anna Anzorge-Potrzebowska

Citation style: Anzorge-Potrzebowska Anna. (2021). Pamięć o złej pamięci – recenzja. „Wieki Stare i Nowe” (T. 16, 2021, s. 205-215),
DOI:10.31261/WSN.2021.21.13

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Anzorge-Potrzebowska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

anna.anzorge@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-9980-2411>

Pamięć o złej pamięci

[Rec. Dario Calomino, *Defacing the Past: Damnation and Desecration in Imperial Rome*, London 2016]

Abstrakt: W artykule omówiono książkę Daria Calomino *Defacing the Past: Damnation and Desecration in Imperial Rome*. Jej autor prześledził zmiany wizerunku rzymskich władców i osób z ich kręgu nanoszone na różne nośniki, w tym zwłaszcza na numizmaty. Zmiany te mogły być rezultatem negatywnego osądu konkretnej postaci z przyczyn ideologicznych bądź politycznych, można je więc połączyć z procesem potępienia pamięci — *damnatio memoriae*. W drugiej części artykułu zaprezentowano skrótkowo historię badań nad tym zjawiskiem, wskazując przy tym jego aktualność i atrakcyjność poznawczą.

Słowa kluczowe: *damnatio memoriae*, numizmatyka, starożytny Rzym, kultura pamięci

Każdy rzymski cesarz wielką postacią był. Przynajmniej za swojego życia i zgodnie ze starożytną procesarską narracją. Ten klarowny przekaz mącą jednak niejednokrotnie osądy wydawane przez samych ówczesnych. Pewnego rodzaju przewodnikiem po gąszczu zróżnicowanych ocen okazała się praca Daria Calomino *Defacing the Past: Damnation and Desecration in Imperial Rome* wydana w 2016 roku¹. Publikacja, generalizując jej tematykę, koncentruje się na zjawisku określanym w nowożytnej nauce mianem *damnatio memoriae* („potępienie pamięci”). Wszakże nie tylko o *damnatio memoriae* ta praca traktuje. Autor porusza w niej również zagadnienia związane m.in. z rzymską (i nie tylko rzymską) mentalnością, sposobami radzenia sobie z przeszłością, pułapkami nadinterpretacji czy z rolą numizmatów. Dzięki studium D. Calomino można spojrzeć na czasy panowania określonych cesarzy, ale po części także na współczesność; zarówno na Rzym, jak i rzymskie

¹ D. Calomino, *Defacing the Past: Damnation and Desecration in Imperial Rome*, London 2016.

provincje; na świat wielkiej polityki i osobistych frustracji, a po części także na mechanizmy pamięci, niepamięci i pamięci złej.

Trzeba wspomnieć, że publikacja *Defacing the Past...* towarzyszyła wystawie czasowej o tym samym tytule. Ekspozycję można było zwiedzać od października 2016 roku do maja 2017 roku w British Museum. Specyfika wystaw i publikacji im poświęconych wymaga dostosowania się do dwóch światów jednocześnie: mają one zainteresować i poszerzyć wiedzę osób niezwiązanych na co dzień z tematem, a także spełnić oczekiwania badaczy specjalizujących się w danej tematyce. Autor we wprowadzeniu do książki wskazał, że pracował nad nią z myślą o szerszej grupie odbiorców, a nie jedynie o wąskim gronie specjalistów. Jest to dostrzegalne zwłaszcza w tytule, układzie treści czy wprowadzonych uwagach natury ogólnej — w niektórych fragmentach, w moim odczuciu, zbyt upraszczających omawiany problem². Niemniej jednak recenzowana publikacja w pełni zachowuje walor naukowy, co więcej wchodzi do kanonu rozważań na temat *damnatio memoriae*³. Dzieje się tak dzięki twórczemu zsyntetyzowaniu dotychczasowej wiedzy, zgromadzeniu bogatej, zróżnicowanej bazy źródłowej ilustrującej problem oraz wdrożeniu — na niespotykaną dotąd skalę — teoretycznych założeń związanych z analizą materiału numizmatycznego dotyczącego potępienia pamięci, a także wskazaniu pułapek interpretacyjnych⁴. Już w tym miejscu trzeba stwierdzić, że są to niekwestionowane zalety książki w jej warstwach merytorycznej i metodologicznej.

Praca D. Calomino składa się z ośmiu rozdziałów poprzedzonych wprowadzeniem oraz kluczową dla tematu bibliografią⁵ i objaśnieniem skrótów. Samo wprowadzenie nie tylko prezentuje przedstawione wcześniej założenia, lecz także pozwala na częściową rekonstrukcję ogromu pracy wykonanej w związku z wystawą i stworzeniem publikacji, w tym szeroko zakrojonych konsultacji merytorycznych z innymi specjalistami i instytucjami. Podziękowania dla nich można potraktować, obok bibliografii, jako obszerną listę kontaktów — badaczy i instytucji, których osiągnięcia warto śledzić, jeśli jest się zainteresowanym tematyką poruszaną w książce.

Wiekie stare i nowe — wydaje się — mają z sobą więcej wspólnego, niż wynika to z banalnego stwierdzenia, że historia lubi się powtarzać. Takie wnioski można wysnuć z lektury początkowej części pierwszego rozdziału (*Defacing the Past*). Autor

² Przykładem jest wyjaśnienie istoty *consecratio*, zob. D. Calomino, *Defacing the Past...*, s. 9.

³ Na przykład E.R. Varner, *Destructive Aesthetics. Mutilating Portraits in Ancient Rome*, w: *Negotiating Memory from the Romans to the Twenty-First Century: Damnatio Memoriae*, eds. Ø. Fuglerud, K. Larsen, M. Prusac-Lindhagen, New York 2020, <https://doi.org/10.4324/9781003091332>.

⁴ Obowiązująca praca w tym zakresie — A. Hostein, *Monnaie et damnatio memoriae (Ier—IVe siècle ap. J.-C.): problèmes méthodologiques*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 219—236.

⁵ Wykaz publikacji pogłębiających tematykę poszczególnych części książki znajduje się również po każdym z rozdziałów.

rozpoczął od nawiązania do nieodległych wydarzeń, silnie osadzonych w pamięci zbiorowej. W starożytną praktykę potępienia pamięci wprowadził czytelnika przez ukazanie m.in. pośmiertnych losów Adolfa Hitlera czy Saddama Husajna; przykłady te przeplatał z wydarzeniami z antyku. Zabieg ten ukazuje niezależne od epoki, osadzone w ludzkiej naturze skłonności do upokarzania, ośmieszania niedawnego obiektu strachu, uderzania w symbole upadłej tyranii. Działania te, poza możliwością wydania osądu, mają też znaczenie quasi-terapeutyczne dla społeczeństwa. Istotnie, zestawienie bliskich nam czasowo motywów z zamierzczłą przeszłością pomaga nam lepiej zrozumieć zagadnienia odległe, pokazuje kontynuację kulturowych rozwiązań, postaw przyjmowanych wobec przeszłości. Konieczne jednak jest wyjście poza ogólnoludzkie prawidłowości i podkreślenie specyfiki kultury, w której do potępienia pamięci doszło. Wszak ludzie decydują się na podobne rozwiązania ze zbliżonych pobudek, ale przecież kontekst ich oceny może być odmienny. D. Calomino dopełnił tego obowiązku i skrótowo, acz sugestywnie, nakreślił czytelnikom miejsce *damnatio memoriae* w starożytności. Potępienie pamięci jawi się więc jako przeciwieństwo deifikacji rzymskich władców; praktyka ta nierozdzielnie związana była z polityką, ale i z prawem oraz systemem wartości. Omawiany rozdział zawiera ponadto praktyczne listy uwzględniające: ogólne przejawy potępienia pamięci w różnorodnych źródłach historycznych oraz podział wprowadzanych na numizmaty zmian, które można łączyć z potępieniem pamięci — inspirowanym przez elitę władzy bądź będącym przejawem osobistych frustracji. Numizmaty, jak się okazuje w kontekście rozważań D. Calomino, są symbolem władzy i jako takie mogą być przedmiotem różnorodnych ataków ze strony niezadowolonych poddanych/obywateli. Trzeba jednak zauważyć wyraźną różnicę między działaniem obliczonym na „zmianę” przeszłości a komentarzem do bieżących wydarzeń.

W drugim rozdziale — *Dawn of the Empire* — omówiono przejawy praktyk zbliżonych do *damnatio memoriae* w kulturach egipskiej, asyryjskiej, greckiej i hellenistycznej. Zaprezentowano republikańską drogę kształtowania się tradycji potępienia pamięci, a także scharakteryzowano działania Augusta, a potem Tyberiusza, które można łączyć z *damnatio memoriae*.

Treść trzeciego rozdziału, noszącego sugestywny tytuł *Rotten Apples*, koncentruje się głównie wokół Kaliguli, Messaliny i Nerona. To postacie, o których zła pamięć przetrwała do dzisiaj. Nie sposób streścić tu ustaleń D. Calomino, zasygnalizuję więc tylko bardziej interesujące wątki. Wśród nich są: rola Klaudiusza w kreowaniu pamięci o członkach rodziny cesarskiej; powracająca i w kolejnych częściach publikacji kwestia różnic w podejściu centrum rzymskiego imperium i prowincji do potępionych władców; granica pomiędzy spontanicznym potępieniem przez lud a polityczną decyzją; problem relacji pomiędzy oceną konkretnej postaci a całą dynastii. Autor w szacunku, jakim starożytni darzyli Augusta, dostrzega

rodzaj hamulca w potępieniu osób należących do rodziny cesarskiej⁶. Czwarty rozdział — *Damn the Tyrant* — kontynuuje opowieść o pośmiertnym wizerunku Nerona. Podążając za chronologią wydarzeń, D. Calomino odnosi się również do pamięci o Domicjanie (i Domicji Longinie) czy Kommodusie. W tym miejscu szczególnie mocno wybrzmiała konieczność opowiedzenia się pretendentów do władzy za konkretną oceną dokonań ich poprzedników. Doskonale widoczna staje się również płynność granicy między ubóstwieniem a potępieniem, specyficzny dla Rzymian „recykling” posągów.

Rozdział piąty zatytułowano *The Severans*, wydawać by się więc mogło, że będą w nim omówione zmagania członków dynastii Sewerów z mechanizmami pamięci. Autor jednak, podobnie jak w innych rozdziałach, igra z błędnym wyobrażeniem o jasno sprecyzowanych cezurach czasowych praktykowania potępienia pamięci oraz polityki pamięci historycznej czy o możliwości odkrycia jednego rytmu, spójnej polityki prowadzonej przez konkretną dynastię i względem niej. Nie ma tu więc informacji o postępowaniu Septymiusza Sewera wobec cesarskich poprzedników, są za to wiadomości o konflikcie między synami Septymiusza: Karakallą i Getą. Omówione zostały działania Karakalli związane z potępieniem pamięci jego brata. Szczególną uwagę zwrócono również na prowincje, w których surowa kara, jaką było *damnatio memoriae*, mogła być sposobem zdobycia przychylności konkretnego władcy.

W szóstym rozdziale — *Soldier Emperors* — ten niezwykle burzliwy okres w dziejach Cesarstwa (235—284) zamknięto w kilku aspektach. Pierwszym z nich jest prawidłowość pojawiająca się w III wieku: usunięcie poprzednika i jego potępienie (pamięci o nim) stało się ważnym krokiem uzasadniającym przejście władzy. Drugi aspekt wiąże się z postacią cesarza Makryna. W jego biografii wyraźnie można dostrzec konieczność odniesienia się do poprzedników oraz negatywne dla Makryna skutki wyboru „niewłaściwej” strony. Kwestia ta wiąże się z kolejną: kontynuacją rozważań dotyczących pamięci o Sewerach, a także Antoninach, do których rodu fikcyjnej adopcji dokonał Septymiusz Sewer.

W kolejnym rozdziale — noszącym tytuł *Defacing Rome* — modyfikacje nanoszone na wizerunki czy odwołania do danej osoby, podobne do przejawów *damnatio memoriae*, zostały przedstawione jako oznaki innych, nie mniej ciekawych zjawisk. Autor zalicza do nich: symboliczne przeciwstawienie się imperium rzymskiemu; rytualne „zabijanie” monet, które wycofywało je z obiegu i pozwalało złożyć je

⁶ W tym miejscu zarysowuje się również ciekawe pole badawcze — wart prześledzenia wydaje się wybór piętnowanej, usuwanej części odwołania do konkretnej postaci. Uwagi w tym przypadku wyjątkowo nie kieruję w stronę wizerunku, lecz inskrypcji — imienia, nawiązania do pochodzenia bądź tytułatury. Być może bliższe przyjrzenie się tej kwestii będzie podstawą do zbadania nie tylko potępienia danej postaci, lecz także relacji względem dynastii czy samej instytucji cesarza (negatywnej oceny „urzędu”, a może jedynie odmówieniem osobie niegodnej prawa do panowania).

w nekropolii czy sanktuarium; przebijanie monet, aby służyły jako oznaki wpływów innego ośrodka władzy; chrześcijańskie dystansowanie się względem pogaństwa.

W ósmym rozdziale — *Epilogue* — została zarysowana dynamika wykorzystywania po IV wieku n.e. *damnatio memoriae* oraz przeciwieństwa tego zjawiska, tj. deifikacji konkretnych osób. Omówiono również specyficzne podejście Konstantyna Wielkiego do jego poprzedników. Zanikanie procedury potępienia pamięci w tym ostatnim okresie trwania imperium autor połączył ze wzrostem znaczenia i stabilności rodów rzymskich pozostających u władzy. Obraz ten dopełnia rozwój chrześcijaństwa. Mając na uwadze związki między deifikacją, niemożliwą w systemie chrześcijańskim, a potępieniem pamięci, łącząca te dwa zjawiska narracja musiała się zakończyć.

Książka D. Calomino jest bogato ilustrowana materiałem źródłowym. Zawiera niezaburzające toku narracji przypisy, wskazówki bibliograficzne, aneks ukazujący pośmiertne losy władców jeszcze niepodzielonego Cesarstwa Rzymskiego, a także przejrzysty i przydatny spis ilustracji zamieszczonych w publikacji. Wszystko to sprawia, że z omawianej pracy wygodnie się korzysta. W kontekście jej odbioru przez amatorów historii starożytnej warto zwrócić uwagę na przydatne opisy okoliczności panowania władców, przywoływanie tekstów antycznych, a także odniesienia do współczesności, w tym do dzieł popkultury, np. filmu *Gladiator*.

W publikacji D. Calomino, mimo braku w niej rozbudowanej definicji *damnatio memoriae*, pobrzmiewają historia badań nad tym zjawiskiem oraz tendencje zauważalne we współczesnym podejściu do badań nad starożytnością. Po części pamięć o złej pamięci rzymskich władców i ludzi z ich otoczenia jest również opowieścią o obecnym uprawianiu pamięci i prezentowaniu przeszłości rzymskiej.

Współcześnie z *damnatio memoriae* coraz częściej łączy się występujące w dziejach celowe praktyki oraz naturalne procesy prowadzące do wymazania ze świadomości społecznej określonej postaci czy zjawisk. Blisko tu do „skazania na zapomnienie” — popularnej w języku polskim konotacji *damnatio memoriae*. Należy zaznaczyć, że obecne rozumienie tego terminu jest efektem rozszerzania jego pierwotnego zakresu znaczeniowego. Pojęcie stworzone, by określić pewne praktyki starożytnych Rzymian, stało się słowem kluczem opisującym zjawiska występujące pod różnymi szerokościami geograficznymi i w różnych etapach historii człowieka⁷. Co prawda, szukając pierwocin wspomnianych praktyk, należałoby nawiązać do państw starożytnego Bliskiego Wschodu, Egiptu i Grecji⁸, niemniej to w imperium rzymskim opisywany proceder w pełni się wykształcił i zyskał własną tożsamość.

⁷ Należy wspomnieć o tym, że w dalszym ciągu znaczna część opracowań encyklopedycznych odwołuje się jedynie do typowo rzymskiego wydzwisku *damnatio memoriae*. Opiswane rozszerzenie zakresu pojęciowego widać jednak w dyskursie publicznym, a także w pracach historycznych.

⁸ E.R. Varner, *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Leiden—Boston 2004, s. 12—16.

Jednakże by dotrzeć do rzymskich realiów, trzeba odkryć kolejne warstwy narastania znaczeń wokół pierwotnego zjawiska — być może z tego wynikają w książce D. Calomino nawiązania do współczesności. Dla historyka starożytności recepcja antycznych idei, praktyk stosowanych w epokach późniejszych to nie tylko ciekawe pole badawcze, lecz także obowiązek poruszania się w świecie reinterpretacji i zmiany znaczeń różnych pojęć i wartości.

W pełni satysfakcjonujące zdefiniowanie rzymskiego potępienia pamięci jest trudne. Od kilku wieków historycy próbują badać ten proceder, nadając mu przy tym różny wydźwięk. Początkowo *damnatio memoriae* była analizowana głównie w perspektywie prawa rzymskiego. Johann Heinrich Gerlach, któremu przypisuje się wprowadzenie *damnatio memoriae* do katalogu samodzielnych zagadnień badawczych, rozumiał potępienie pamięci jako karę za określone, szczególnie ciężkie przestępstwa — *perduellio* i *crimen maiestatis*⁹. Podobnie w kolejnych pracach wychodzących spod pióra lipskich akademików, takich jak Johannes Gottlieb Solbrig¹⁰ i Christian Ludwig Stieglitz¹¹, uwidoczniła się prawnicza perspektywa w badaniu tego zjawiska. Na jego prawny wymiar, choć bez pełnej zgody co do zakresu, położyli nacisk także Gottfried Zedler¹², Theodor Mommsen¹³ i inni¹⁴. Również według Friedricha Vittighoffa potępienie pamięci miało aspekt jurystyczny i wiązało się ze wskazaniem wroga publicznego. Ponadto pojęcie *damnatio memoriae* zostało — co okazało się atrakcyjne we współczesnych badaniach¹⁵ — połączone z inną rzymską skrajnością, mianowicie praktyką ubóstwienia zmarłych: *consecratio*¹⁶. Rozwinięcia tematu *damnatio memoriae* w kontekście prawnego jej funkcjonowania dokonano również w pracy Andreasa Pescha z 1995 roku noszącej tytuł *De perduellione, cri-*

⁹ J.H. Gerlach, *De damnatione memoriae*, Lipsiae 1689. Współcześniejsze opracowania podkreślają rolę dysertacji lipskiego prawnika w upowszechnieniu terminu *damnatio memoriae*: F. Vittighoff, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit. Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*, Berlin 1936, s. 64—74; H. Flower, *Rethinking „Damnatio Memoriae“: The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in A.D. 20*, „Classical Antiquity” 1998, vol. 17, no. 2, s. 156; L. Mrozewicz, *Damnatio memoriae w rzymskiej kulturze politycznej*, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016, s. 11.

¹⁰ J.G. Solbrig, *De damnata memoria: dissertatio prima*, Lipsiae 1776.

¹¹ Ch.L. Stieglitz, *De damnata memoria: dissertatio secunda*, Lipsiae 1776.

¹² G. Zedler, *De memoriae damnatione quae dicitur*, Darmstadiae 1885.

¹³ T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1888, s. 987.

¹⁴ S. Brasslof, *Damnatio memoriae*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. IV 2, Hrsg. G. Wissowa, Stuttgart 1901, szp. 2059—2062.

¹⁵ Na przykład L. Olszewski, *Erinnerungspolitik im alten Rom: anhand von damnatio memoriae und consecratio*, w: *Studia Lesco Mrozewicz ab amicis et discipulis dedicata*, ed. S. Ruciński, C. Balbuza, Ch. Królczyk, Poznań 2011, s. 225—239; L. Olszewski, *Polityka pamięci w starożytnym Rzymie: na marginesie consecratio i damnatio memoriae*, w: *Świat starożytny. Społeczeństwo i państwo*, red. R. Kulesza, J. Rzepka, M. Stępień, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013, s. 332—345.

¹⁶ F. Vittighoff, *Der Staatsfeind...*, s. 75—91.

*mine maiestatis et memoria damnata*¹⁷. Ważnym elementem spojrzenia na *damnatio memoriae* jako karę charakterystyczną dla rzymskiego systemu prawnego jest kierowanie uwagi ku organom zasądającym i wymierzającym potępienie pamięci. To jednak dyskredytuje spontaniczne reakcje ludu i wojska. Tymczasem D. Calomino, nie pomijając usankcjonowanych prawnie przejawów *damnatio memoriae*, za potępienie pamięci słusznie uznaje także praktyki nieopowiedziane urzędową decyzją.

Na przełomie XX i XXI wieku zagadnienie potępienia pamięci zaczęto wyraźniej utożsamiać z narzędziem politycznym wykorzystywanym w imperium rzymskim, a następnie łączyć je z polityką pamięci historycznej. Taka zmiana w rozłożeniu akcentów przy opisywaniu potępienia pamięci widoczna jest w studium Harriett Flower z 1998 roku, powstałym jako komentarz do *Senatus Consultum de Cn. Pisoni patre*¹⁸. Autorka kilka lat później wydała również książkę *The Art of Forgetting: Disgrace & Oblivion in Roman Political Culture*¹⁹. W publikacji tej dominuje spojrzenie na potępienie pamięci jako element bieżącej polityki w państwie rzymskim. Na rozumienie pojęcia *damnatio memoriae* i poszerzenie wiedzy o tym zjawisku w świecie rzymskim wpływ miały także artykuły wydawane w czasopiśmie „Cahiers du Centre Gustave Glotz” w pierwszej dekadzie XX wieku autorstwa takich badaczy, jak: Stéphane Benoist²⁰, Christine Hoët-van Cauwenberghe²¹, Maria Bats²², Roland Delmaire²³, Sabine Lefebvre²⁴, Valérie Huet²⁵, Virginie Hollard²⁶, Caroline Blonce²⁷. Ponadto cenne poznawczo i metodologicznie artykuły poświęcone potępieniu pamięci ukazywały się latach 2007—2009 w serii *Centre régional universitaire lorrain d'histoire* pod redakcją S. Benoista, Anne Daguet-Gagey i Ch. Hoët-van

¹⁷ A. Pesch, *De perduellione, crimine maiestatis et memoria damnata*, Aachen 1995.

¹⁸ H. Flower, *Rethinking „Damnatio Memoriae”: The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in A.D. 20...*, s. 155—187.

¹⁹ H. Flower, *The Art of Forgetting: Disgrace & Oblivion in Roman Political Culture*, Chapel Hill 2006.

²⁰ S. Benoist, *Martelage et damnatio memoriae: une introduction*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 231—240.

²¹ Ch. Hoët-van Cauwenberghe, *Mémoire abolie des femmes: l'exemple de l'Achaïe romaine au premier siècle après J.-C.*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 263—280.

²² M. Bats, *Mort violente et damnatio memoriae sous les Sévères dans les sources littéraires*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 281—298.

²³ R. Delmaire, *La damnatio memoriae au Bas-Empire à travers les textes, la législation et les inscriptions*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 299—310.

²⁴ S. Lefebvre, *Les cités face à la damnatio memoriae: les martelages dans l'espace urbain*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 191—217.

²⁵ V. Huet, *Images et damnatio memoriae*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 237—253.

²⁶ C. de Jonquières, V. Hollard, *La damnatio memoriae dans les oeuvres historiques de Suétone et de Tacite*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2008, vol. 19, s. 145—163.

²⁷ C. Blonce, *De Domitien à Trajan: arcs monumentaux et abolitio memoriae (Pouzzoles et Corinthe)*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2008, vol. 19, s. 165—176.

Cauwenberghe²⁸. Wspomnieć należy również o inspirującej książce Erica Varnera *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, opublikowanej w 2004 roku²⁹. Do nowszych opracowań omawianego tematu można zaliczyć wydaną w 2011 roku publikację Floriana Krüpego *Die Damnatio memoriae: über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta*³⁰. Ważną pracą, ilustrującą i podsumowującą zwrot w myśleniu o *damnatio memoriae*, jest tekst Lechosława Olszewskiego³¹, w którym autor osadza potępienie pamięci w kontekście kultury starożytnego Rzymu oraz zarządzania pamięcią.

Warto odnotować pojawiające się w polskim piśmiennictwie próby nowego definiowania pojęcia *damnatio memoriae* skłaniające się w stronę polityki propagandowej i polityki pamięci historycznej. Marzena Dyjakowska podkreśliła w swym artykule, że *damnatio memoriae* nie służyła wymazaniu danej osoby ze świadomości obywateli. Nie było to skazanie na zapomnienie, lecz napiętnowanie określonej postaci, połączenie pamięci o niej z hańbiącym przestępstwem. Unicestwiało się tym samym nie ślady bytności, lecz dobre imię człowieka uznanego za winnego. Przy tym *damnatio memoriae* nie była jedynie sankcją wymierzaną faktycznym przestępcom, którzy zawinili przeciwko państwu, stawała się bowiem również narzędziem walki politycznej. Praktyce tej sprzyjało rozszerzanie nieformalnej listy czynów uznawanych za podstawę do wymierzenia kary, co wynikało z nadinterpretacji ustawy o obrazie majestatu³².

Zjawisku *damnatio memoriae* w dziejach rzymskich poświęcono również kilka studiów zamieszczonych w zbiorowej pracy wydanej w 2016 roku przez szczeciński oddział Instytutu Pamięci Narodowej. Zdaniem Leszka Mrozewicza *damnatio memoriae* była dla Rzymianina największą karą skazującą na niebyt poprzez zatarcie wspomnienia o nim w świadomości zbiorowej. Dojść do tego mogło w wyniku popełnienia przestępstwa *perduellio* albo *crimen maiestatis*. Badacz zauważa, że potępienie pamięci było „odwrotną stroną cesarskiej apoteozy”, a także narzędziem walki politycznej³³. Krzysztof Królczyk rozpatruje *damnatio memoriae* i *consecratio* jako dwie skrajności wyrastające z jednego korzenia. Przychyla się przy tym do tezy

²⁸ Zob.: *Mémoire et histoire. Les procédures de condamnation de la mémoire dans l'Antiquité romaine*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Metz 2007; *Un discours en images de la condamnation de mémoire*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Metz 2008; *Mémoires partagées, mémoires disputées. Écriture et réécriture de l'histoire. Actes du colloque de Carqueiranne*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Ch. Hoët-Van Cauwenberghe, S. Lefebvre, Metz 2009.

²⁹ E.R. Varner, *Mutilation...*

³⁰ F. Krüpe, *Die Damnatio memoriae: über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (198–211 n. Chr.)*, Gutenberg 2011.

³¹ L. Olszewski, *Erinnerungspolitik...*; zob. przyp. 15.

³² M. Dyjakowska, „*Damnatio memoriae*” jako środek walki z opozycją, „*Zeszyty Prawnicze*” 2011, t. 11, nr 4, s. 137–159. Ustawa o obrazie majestatu możliwa do rekonstrukcji na podstawie: *Ad legem iuliam maiestatis (Dig. 48.4)*.

³³ L. Mrozewicz, *Damnatio memoriae...*, s. 11–12.

o politycznym charakterze potępienia pamięci — które służyło zarówno do bieżącej walki z opozycją, jak i tworzenia świadomości społecznej³⁴. Daria Janiszewska pisze o potępieniu pamięci jako o zjawisku politycznym, a nie jako wymiernej karze za określone przewiny³⁵. Z kolei praca Macieja Maciejowskiego jest próbą przedstawienia perspektywy patrzenia na *damnatio memoriae* jak na sposób kształtowania świadomości społecznej przez *nobilitas*³⁶.

Poczyniony przegląd stanowisk pokazuje, że do zagadnienia potępienia pamięci można podchodzić w różny sposób. Wymierna kara polegająca na zatarciu pamięci o skazanym, bądź ją piętnująca, jednocześnie należy do narzędzi politycznych i jest sposobem kształtowania pamięci zbiorowej. Warto podkreślić, że ustalenia z XX i XXI wieku nie wykluczają pierwszych definicji zjawiska *damnatio memoriae*, a jedynie proponują szersze, bardziej dalekowzroczne jego ujęcie. Propozycje badaczy — wśród nich są również ustalenia D. Calomino — pozwalają objąć terminem *damnatio memoriae* także zjawiska niepodbudowane prawną decyzją, a wynikające ze spontanicznego działania ludu. Oddanie głosu w tej kwestii nie tylko senatowi czy cesarzowi, lecz także zwykłemu mieszkańcowi imperium, który mógł przelać swoją frustrację na wizerunek władcy, niszcząc go, stanowi ciekawą — choć trudną do metodologicznej refleksji i opracowania — perspektywę badawczą. Takie poszerzone ujęcie prowadzi też do wyjścia w opisywaniu *damnatio memoriae* poza wyłącznie rzymską kulturę. Przestaje się zatem mówić o potępieniu pamięci w oparciu o rzymską mentalność, a pojawia się ono w kontekstach przenikania się kultur i wpływów.

Bibliografia

- Bats M., *Mort violente et damnatio memoriae sous les Sévères dans les sources littéraires*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 281—298.
- Benoist S., *Martelage et damnatio memoriae: une introduction*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 231—240.
- Blonce C., *De Domitien à Trajan: arcs monumentaux et abolitio memoriae (Pouzzoles et Corinthe)*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2008, vol. 19, s. 165—176.
- Brassloff S., *Damnatio memoriae*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. IV 2, Hrsg. G. Wissowa, Stuttgart 1901, szp. 2059—2062.

³⁴ K. Królczyk, *Pomiędzy damnatio memoriae a consecratio. Potępienie pamięci i ubóstwienie w walce politycznej w Rzymie w okresie Sewerów (193—235 r. po Chr.)*, w: *Damnatio memoriae...*, s. 79—94.

³⁵ D. Janiszewska, *Damnatio memoriae i renovatio memoriae w polityce cesarza Septymiusza Sewera*, w: *Damnatio memoriae...*, s. 69—78.

³⁶ M. Maciejowski, *Kształtowanie rzymskiej pamięci zbiorowej oraz przykłady damnatio memoriae w okresie wczesnej i średniej republiki*, w: *Damnatio memoriae...*, s. 31—42.

- Calomino D., *Defacing the Past: Damnatio and Desecration in Imperial Rome*, London 2016.
- Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016.
- Delmaire R., *La damnatio memoriae au Bas-Empire à travers les textes, la législation et les inscriptions*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 299—310.
- Dyjakowska M., „*Damnatio memoriae*” jako środek walki z opozycją, „Zeszyty Prawnicze” 2011, t. 11, nr 4, s. 137—159.
- Flower H., *Rethinking „Damnatio Memoriae”: The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in A.D. 20*, „Classical Antiquity” 1998, vol. 17, no. 2, s. 155—187.
- Flower H.: *The Art of Forgetting: Disgrace & Oblivion in Roman Political Culture*, Chapel Hill 2006.
- Gerlach J.H., *De damnatione memoriae*, Lipsiae 1689.
- Hoët-van Cauwenberghe Ch., *Mémoire abolie des femmes: l'exemple de l'Achaïe romaine au premier siècle après J.-C.*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2003, vol. 14, s. 263—280.
- Hostein A., *Monnaie et damnatio memoriae (Ier—IVe siècle ap. J.-C.): problèmes méthodologiques*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 219—236.
- Huet V., *Images et damnatio memoriae*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 237—253.
- Janiszewska D., *Damnatio memoriae i renovatio memoriae w polityce cesarza Septymiusza Sewera*, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016, s. 69—78.
- de Jonquières C., Hollard V., *La damnatio memoriae dans les oeuvres historiques de Suétone et de Tacite*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2008, vol. 19, s. 145—163.
- Królczyk K., *Pomiędzy damnatio memoriae a consecratio. Potępienie pamięci i ubóstwienie w walce politycznej w Rzymie w okresie Sewerów (193—235 r. po Chr.)*, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016, s. 79—94.
- Krüpe F., *Die Damnatio memoriae: über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (198—211 n. Chr.)*, Gutenberg 2011.
- Lefebvre S., *Les cités face à la damnatio memoriae: les martelages dans l'espace urbain*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz” 2004, vol. 15, s. 191—217.
- Maciejowski M., *Kształtowanie rzymskiej pamięci zbiorowej oraz przykłady damnatio memoriae w okresie wczesnej i średniej republiki*, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016, s. 31—42.
- Mémoire et histoire. Les procédures de condamnation de la mémoire dans l'Antiquité romaine*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Metz 2007.
- Mémoires partagées, mémoires disputées. Écriture et réécriture de l'histoire. Actes du colloque de Carqueiranne*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Ch. Hoët-Van Cauwenberghe, S. Lefebvre, Metz 2009.
- Mommsen T., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1888.
- Mrozewicz L., *Damnatio memoriae w rzymskiej kulturze politycznej*, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, M. Semczyszyn, Szczecin 2016, s. 11—16.
- Olszewski L., *Erinnerungspolitik im alten Rom: anhand von damnatio memoriae und consecratio*, w: *Studia Lesco Mrozewicz ab amicis et discipulis dedicata*, ed. S. Ruciński, C. Balbuza, Ch. Królczyk, Poznań 2011, s. 225—239.
- Olszewski L., *Polityka pamięci w starożytnym Rzymie: na marginesie consecratio i damnatio memoriae*, w: *Świat starożytny. Społeczeństwo i państwo*, red. R. Kulesza, J. Rzepka, M. Stepien, E. Szabat, M. Daszuta, Warszawa 2013, s. 332—345.
- Pesch A., *De perduellione, crimine maiestatis et memoria damnata*, Aachen 1995.
- Solbrig J.G., *De damnata memoria: dissertatio prima*, Lipsiae 1776.
- Stieglitz Ch.L., *De damnata memoria: dissertatio secunda*, Lipsiae 1776.

- Un discours en images de la condamnation de mémoire*, éd. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Metz 2008.
- Varner E.R., *Destructive Aesthetics. Mutilating Portraits in Ancient Rome, w: Negotiating Memory from the Romans to the Twenty-First Century: Damnatio Memoriae*, ed. Ø. Fuglerud, K. Larsen, M. Prusac-Lindhagen, New York 2020, <https://doi.org/10.4324/9781003091332>.
- Varner E.R., *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Leiden—Boston 2004.
- Vittinghoff F., *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit. Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*, Berlin 1936.
- Zedler G., *De memoriae damnatione quae dicitur*, Darmstadiæ 1885.

Anna Anzorge-Potrzebowska

Remembering Bad Memory

[Rev. Dario Calomino, *Defacing the Past: Damnation and Desecration in Imperial Rome*, London 2016]

Summary

In her review of Dario Calomino's book *Defacing the Past*, Anna Anzorge-Potrzebowska presents her reflections on the condemnation of memory inspired by this publication. Calomino's aim has been to trace the changes introduced to the images of Roman rulers across various media. Those changes could (though not always had to) bear marks of a negative judgment of a given figure for ideological or political reasons. Calomino's focus is on numismatics. His considerations are supplemented by references to analogous modifications of images of people from the emperors' entourage and extensive use of sources other than numismatic. This approach places Calomino in a stream of research connected with the condemnation of memory. The way this author conducts the narrative also highlights such issues as the memory culture, the policy of historical memory in the Roman empire. The reviewer deliberately indicates here the area of the empire because Calomino's book is not devoted exclusively to the Roman perspective.

Key words: *damnatio memoriae*, numismatics, ancient Rome, memory culture